

Criminal liability for violations of limits on freedom of speech in Latvia

Andrejs Judins*

Chairman of the Criminal Law Policy Subcommittee of the Legal Commission of the Saeima of the Republic of Latvia, Latvia, ORCID: 000-0001-8290-3673

Abstract

Freedom of expression stands as a cornerstone of human rights. National and international law firmly establish the importance of freedom of expression. However, these same legal frameworks acknowledge limitations and potential legal consequences for exceeding those limitations. Provisions within criminal law serve as a clear reminder that this right is not absolute. In certain situations persons' communication, publication and dissemination of information, incitement can pose a threat to protected interests, justifying the criminalization of such behaviour. As restrictions on freedom of expression constitute exceptions to the general principle guaranteeing free expression, analysing the reasons, criteria, and preconditions defining these limitations becomes essential. This article examines in detail the concept of freedom of expression and the admissibility of its restriction within the criminal justice system. Drawing on international and Latvian legal frameworks, it examines specific criminal code provisions that establish liability for violations. Additionally, it analyses the factors and circumstances that create a legal basis for such regulations.

Keywords

freedom of expression • limits on freedom of speech • hate crimes

INTRODUCTION

Ievads

Vārda brīvība ir viena no fundamentālām cilvēku pamattiesībām. Gan nacionālie, gan arī starptautiskie tiesību avoti deklarē un aizsargā vārda brīvību, vienlaikus paredzot arī iespēju to ierobežot, kā arī noteikt atbildību par šādu ierobežojumu pārkāpšanu. Krimināltiesību teorijā un judikatūrā vārda brīvības ierobežošana visbiežāk ir apspriežama saistībā ar naida noziegumu izdarīšanu, tomēr objektīvi to krimināltiesisko aizliegumu loks, kas liedz personai brīvi izplatīt informāciju, ir daudz plašāks. Vairāki Krimināllikumā konstruētie noziedzīgu nodarījumu sastāvi ir vērsti uz vārda brīvības ierobežošānu. Viens no šī raksta mērķiem ir identificēt un raksturot krimināltiesību normas un institūtus, kas paredz vai pieļauj vārda brīvības ierobežošānu. Vairākas šajā rakstā analizētās krimināltiesību normas līdz šim šķita pašsaprotamas un tādēļ netika analizētas vārda brīvības ierobežošanas kontekstā. Tāpat vārda brīvības ierobežojumu priekšnosacījumu analīze ir svarīga, ņemot vērā sabiedrībā pieaugošo pieprasījumu izmantot kriminālās justīcijas līdzekļus informācijas izplatīšanas apkarošanā.

Gan Latvijā, gan arī citās Eiropas valstīs vārda brīvība netiek pozicionēta kā neaizskaramā vērtība vai absolūta kategorija, kam paredzēta beznosacījumu aizsardzība. Veicot krimināltiesību normu analīzi, rakstā ir identificēti un raksturoti juridiskie priekšnosacījumi vārda brīvības ierobežojumu noteikšanai, kas ir svarīgi gan esošo krimināltiesību normu pareizai interpretācijai un piemērošanai, gan arī tiesību jaunradei. Viens no raksta mērķiem ir stiprināt atziņu, ka pieļaujamie vārda brīvības ierobežojumi ir izņēmums no vispārīgās tiesību normas un to noteikšana ir iespējama, pastāvot noteiktiem kritērijiem, proti – valsts nedrīkst rīkoties patvaļīgi un ierobežot vārda brīvību, ja nav nepieciešamo tiesisko priekšnosacījumu.

Rakstā iekļautie atzinumi un secinājumi izdarīti, izmantojot aprakstošo, analīzes, sintēzes, vēsturisko, salīdzinošo un teleoloģisko metodi. Analizējot starptautiskos un Latvijas tiesību aktus, tiesību ekspertu atzinumus, tiek skaidrots vārda brīvības un to ierobežošanas pieļaujamības koncepts, ir aplūkotas krimināltiesību vispārīgās un sevišķās daļas normas, kas paredz atbildību par legālu vārda brīvības ierobežojumu pārkāpšanu, kā arī ir analizēti faktori un apstākļi, kas rada tiesisko pamatu vārda brīvības ierobežošanai un soda paredzēšanai par šādu ierobežojumu pārkāpšanu.

* Corresponding author: andrejs.judins@gmail.com

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

Vārda brīvības tiesiskā aizsardzība

Gan Latvijas, gan citu valstu pamatlikumos, gan arī starptautiskajās tiesībās vārds *brīvība*¹ atzīts par vienu no fundamentālām pamatbrīvībām. Ikviens indivīds vai arī cilvēku kopa var brīvi paust savas domas, idejas, viedokli, nepakļaujot sevi riskam, ka šādām darbībām sekos represijas, sods, cenzūra. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas (1948) 19. pants paredz, ka katram cilvēkam ir tiesības uz pārliecības brīvību un tiesības brīvi paust savus uzskatus: šīs tiesības ietver brīvību netraucēti palikt pie saviem uzskatiem un brīvību meklēt, saņemt un izplatīt informāciju un idejas ar jebkuriem līdzekļiem neatkarīgi no valstu robežām. Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (1950) 10. panta pirmā daļa norāda, ka ikvienam ir tiesības brīvi izteikties. Šīs tiesības ietver uzskatu brīvību un tiesības saņemt un izplatīt informāciju un idejas bez ierobežāšanām no publisko institūciju puses un neatkarīgi no valstu robežām. ANO 1966. gada Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 19. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības netraucēti pieturēties pie saviem uzskatiem, kā arī tiesības brīvi paust savus uzskatus. Šīs tiesības ietver brīvību meklēt, saņemt un izplatīt dažāda veida informāciju un idejas mutvārdos, rakstveidā, izmantojot presi vai mākslinieciskās izpausmes formas, vai pēc savas izvēles ar jebkura cita medija starpniecību neatkarīgi no valstu robežām. Arī Latvijas Republikas pamatlikuma – Satversmes – 100. pantā ir noteikts, ka ikvienai personai ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus.

1 Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisija 2003. gada 28. janvārī pieņemtā lēmumā atzina, ka angļu valodas terminam *freedom of expression*, kas jēdzieniski saistīts ar nozīmi 'tiesības brīvi (atklāti) paust savus uzskatus', latviešu valodā atbilst šajā nozīmē jau tradicionāli lietotais termins "vārda brīvība", nevis burtiskais tulkojums no angļu valodas "izteiksmes brīvība".// LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 18. Par termina "vārda brīvība" izpratni un atbilstīgu angļu valodas terminam "freedom of expression", pieņemts 28.01.2003.; prot. Nr. 1/1033. <https://termini.gov.lv/komisija/lemums-nr-18-par-termina-var-da-briviba-izpratni-un-atbilstigi-anglu-valodas-terminam-freedom> Jēdziens "vārda brīvība" ir jāsaprot plaši – tas ietver ne vien verbālo (mutisko un rakstisko) komunikāciju, bet arī citus izteiksmes veidus (piemēram, žesti, mīmika, zīmējumi, pantomīma, deja, audiovizuālie materiāli u. c.). Arī preses brīvība ir viena no vārda brīvības izpausmēm, kas arī ir aizsargāta ar Satversmes 100. pantu. Sk. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2003-02-0106. 05.06.2003. 1. punktu.

Tomēr, nedz starptautisko tiesību avoti, nedz Latvijas Republikas Satversme neatzīst vārda brīvību par absolūtu kategoriju – pastāvot noteiktiem kritērijiem un nosacījumiem, personas izteiksmes brīvība var tikt ierobežota. Šādu gadījumu esamība neatceļ vispārīgo tiesību normu, kas deklarē vārda brīvību, bet nepārprotami norāda, ka principam, kas deklarē vārda brīvību, ir universāls, bet ne absolūts raksturs.

Atruna par iespēju noteikt ierobežojumus vārda brīvībai ir izklāstīta Satversmes 116. pantā, nosakot, ka tas ir iespējams likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Arī ANO Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 29. pantā ir uzsvērts, ka katram cilvēkam ir pienākumi pret sabiedrību, jo tikai tajā ir iespējama viņa personības brīva un pilnīga attīstība, turklāt, īstenojot savas tiesības un brīvības, katram cilvēkam ir jāpakļaujas tikai tiem ierobežojumiem, kas noteikti likumā un kuru vienīgais mērķis ir pienācīgi atzīt un cienīt citu cilvēku tiesības un brīvības, kā arī apmierināt morāles, sabiedriskās kārtības un vispārējās labklājības taisnīgās prasības demokrātiskā sabiedrībā. ANO Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 19. panta trešajā daļā ir paredzēts, ka uzskatu brīvības paušana uzliek personai arī īpašus pienākumus un atbildību un tādēļ tā var būt pakļauta zināmiem ierobežojumiem, kas noteikti likumā un ir nepieciešami a) citu personu tiesību un reputācijas cienīšanai vai arī b) nacionālās drošības, sabiedriskās kārtības, sabiedrības veselības vai tikumības aizsardzībai. Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta otrajā daļā ir paredzēts, ka tiesību brīvi paust savus uzskatus īstenošana ir saistīta ar pienākumiem un atbildību; tā var tikt pakļauta tādām formalitātēm, nosacījumiem, ierobežojumiem vai sodiem, kas paredzēti likumā un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai morāli, aizsargātu citu cilvēku reputāciju vai tiesības, nepieļautu konfidencialas informācijas izpaušanu vai lai saglabātu tiesas autoritāti un objektivitāti. Arī Eiropas Savienības Pamattiesību harta (2016), kas citu starpā deklarē arī vārda brīvības aizsardzību (11. pants), atrunā iespēju Hartā atzīto tiesību un brīvību izmantošanas ierobežojumu noteikšanu, nosakot, ka a) tiem jābūt noteiktiem tiesību aktos; b) tajos jārespektē šo tiesību un brīvību būtība; c) nosakot tos, jāievēro proporcionalitātes princips; d) tie ir pieļaujami, ja tie ir nepieciešami un patiešām atbilst vispārējās nozīmes mērķiem, ko atzinusi Eiropas Savienība, vai vajadzībai aizsargāt citu personu tiesības un brīvības (52. pants).

Kaut gan ir bieži sastopami gadījumi, kad publiskajās diskusijās vārda brīvību mēģina interpretēt kā neierobežotas tiesības paust un izplatīt jebkāda satura informāciju, jautājums par to, vai vārda brīvība ir absolūta kategorija, nav zinātnisko

diskusiju objekts. Ir saprotams, ka vārda brīvībai ir robežas un apspriežams var būt nevis jautājums par to esamību, bet par to, kur šādas robežas var tikt novilkas.

Krimināltiesībās diskusijas par vārda brīvības izpratni un robežām visbiežāk notiek saistībā ar naida noziegumiem/ naida runu, kā arī neslavas celšanas gadījumiem. Tomēr, ieskatoties krimināltiesību normās, var redzēt, ka tādu gadījumu, kad Krimināllikums ierobežo personu izpausmju brīvību, ir daudz vairāk. Ļoti bieži krimināltiesiskie aizliegumi šķiet paši par sevi saprotami un, ja pat to noteikšanas nepieciešamību apšaubā, tad nevis norādot uz Satversmes 100. pantā garantēto vārda brīvību, bet atsaucoties uz citiem apstākļiem un faktiem, piemēram, kaitīguma neesamību vai tā nelielo apmēru, paredzētās valsts reakcijas nesamērību ar apdraudējuma raksturu u. c. Tomēr objektīvi tādām krimināltiesību normām, kas paredz atbildību par noteikta satura izpausmēm, ir saikne ar Satversmes 116. pantu un starptautisko tiesību normām, kas pieļauj iespēju ierobežot vārda brīvību, lai aizsargātu svarīgas sabiedriskās intereses. Par šādiem noziedzīgiem nodarījumiem Krimināllikumā, piemēram, ir atzīti draudi noslepkavot vai nodarīt smagu miesas bojājumu; draudi radīt kaitējumu, izspiežot naudu vai citus materiālus labumam; publiski aicinājumi izdarīt tādas noziegumus kā genocīds vai terorisms; melošana, lai izkrāptu naudu vai sniegtot nepatiesas liecības tiesai; bērnu tiesību apdraudējumi, kas izpaužas bērna pavešanā netiklībā, personu iesaistīšanā prostitūcijā un pornogrāfisko materiālu izgatavošanā; apzināti nepareiza ārstniecības kursa noteikšana pacientiem, kura rezultātā viņa veselībai nodarīts kaitējums (neatļauta ārstniecība) u. c.

Ņemot vērā, ka vairāki Krimināllikuma panti, kas ierobežo personas izpausmju brīvību, tika pieņemti pirms Satversmes papildināšanas ar 100. un 116. pantu, nevar teikt, ka šādas krimināltiesību normas tika radītas, ņemot vērā Satversmē noteikto, tomēr nav pamata apšaubīt, ka šāds tiesiskais regulējums saskan un atbilst Satversmē nostiprinātajām tiesībām uz vārda brīvību, kā arī Satversmē paredzētajai iespējai noteikt ierobežojumus vārda brīvībai.

Vārda brīvības ierobežojums Krimināllikumā

Krimināllikuma sevišķajā daļā ir definēti vairāki noziedzīgi nodarījumi, kuru objektīvā puse ietver komunikāciju starp likumpārkāpēju un cietušo personu. Šie nodarījumi kļūst par noziedzīgiem izteikto vārdu, sniegtās informācijas un tās izpaušanas veida dēļ.

Draudi

Vairākos Krimināllikumā pantos ir paredzēta atbildība par citu personu iebiedēšanu; psihisko vardarbību; agresīvo komunikāciju, kas rada cietušajam nedrošuma sajūtu un pamatu uzskatīt, ka viņa interesēm tiks nodarīts kaitējums. Tāpat draudu izteikšana var būt saistīta ar mērķi pakļaut

citas personas rīcību savai gribai, panākt, lai viņa izdarītu likumpārkāpējam vēlamu darbību vai atturētos no tādas darbības izdarīšanas, kas likumpārkāpējam nav vēlama. Krimināllikums (turpmāk arī KL) paredz atbildību par draudiem izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu (KL 132. pants); par draudu izteikšanu un nevēlamu saziņu ar personu, kura vairākkārtēji vai ilgstoši izsekota vai novērota (KL 132.1 pants); draudu izteikšanu nolūkā iegūt svešu mantu vai tiesības uz mantu izspiešanas ceļā (KL 183. pants), draudiem īstenot terorismu (KL 79.6 panta otrā daļa); piespiešanu izdarīt abortu (KL 136. pants); personas nolaupīšanu, lietojot draudus (KL 153. pants); ķīlnieku sagrābšanu, kas saistīts ar draudiem viņus noslepkavot vai nodarīt miesas bojājumus (KL 154. pants); izvarošanu un seksuālu vardarbību, lietojot draudus (KL 159. un 160. pants); kukuļa izspiešanu (KL 324. pants) u. c. nodarījumiem.

Ņemot vērā, ka minētajos gadījumos a) apdraudējums ir vērst pret konkrētām personām, ar kurām likumpārkāpējs tieši vai pastarpināti komunicē, b) ka nodarījumi ir vērsti pret personas dzīvību, veselību, brīvību, dzimumneaizskaramību, drošību u.c. svarīgām aizsargājām interesēm, c) ka cietušajam ir pamats uzskatīt, ka draudi ir reāli un tie var tikt realizēti uzreiz vai īsā laikā posmā pēc to izteikšanas, d) ka draudu izteikšanas mērķis ir ar iebiedēšanu piespiest cietušo rīkoties pārkāpējam vēlamā veidā, krimināli sodāmus draudus nevar attaisnot un leģitimizēt kā vārda brīvības realizāciju.

Tiesu prakses materiālos var redzēt, ka konkrētajos kriminālprocesos apsūdzētie un viņu aizstāvji, ja viņi atzīst nodarījuma objektīvās puses pazīmes, neapelē pie Satversmes 100. panta, bet norāda, piemēram, uz to, ka personas teiktais tika nepareizi interpretēts kā piedraudējums; ka viņa vārdi un darbi tika pārprasti; ka pausto nevajadzēja uztvert nopietni; ka apsūdzētajam nav bijis nolūka radīt kaitējumu citai personai utt.

Arī akadēmiskās diskusijās par vārda brīvības un naida runas ierobežošanas pieļaujamību nav strīdu par to, ka draudu izteikšanu, lai radītu citai personai kaitējumu, nevar pamatot un attaisnot ar personas tiesībām uz vārda brīvību.

Nepatiesu ziņu sniegšana/izplatīšana

Kaut gan no morāles viedokļa melošana, citu cilvēku maldināšana un nepatiesas informācijas izplatīšana bieži vien ir nosodāma, kriminālatbildība u.c. juridiskās atbildības veidi nav obligātas sekas minētajām darbībām. Piemēram, daļēji literatūra, teātris, glezniecība, popkultūra un mākslinieciskas izpausmes var ne tikai precīzi fiksēt ārējās pasaules procesus, bet ļauj autoram tos radoši interpretēt un radīt jaunus tēlus un stāstus. Tomēr ir arī tādi gadījumi, kad patiesībai neatbilstošas informācijas nodošana citām personām rada apdraudējumu svarīgām un ar likumu aizsargātām interesēm, kādēļ tā ir aizliegta un atzīta par noziedzīgu. Piemēram, kriminālatbildība ir paredzēta par

krāpšanu, t.i., svešas mantas iegūšanu ar viltu (KL 177. pants); neslavas celšanu (KL 157. pants); nepatiesa maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanu (KL 214. pants); apzināti nepatiesu paziņojumu par sprāgstošas vai indīgas vielas novietošanu (231.1 pants); nepatiesu ziņu sniegšanu valsts institūcijai (KL 272. pants); apzināti nepatiesām liecībām (KL 300. pants) u. c. darbībām.

Visos minētajos gadījumos nepatiesas informācijas sniegšana ir līdzeklis noziedzīgo nodarījumu izdarīšanai, turklāt meliem ir izšķiroša nozīme noziedzīgo mērķu sasniegšanā. Tāds noziedzīgs nodarījums kā krāpšana nav iespējams bez citu cilvēku tīšas maldināšanas un/ vai viņu uzticēšanās izmantošanas; neslavas celšana kā verbāls uzbrukums cilvēka godam un cieņai izpaužas citu personu apmelojošas informācijas radīšanā un izplatīšanā; tīša nepatiesas informācijas sniegšana tiesai, prokuratūrai, valsts pārvaldes institūcijai rada risku, ka uz tā pamata tiks sagatavots netaisnīgs spriedums, lēmums vai tiks veiktas darbības, kas apdraud citu personu un sabiedrības intereses un kuras nenotiktu, ja tiesai vai lēmuma pieņēmējiem būtu sniegta patiesa informācija.

Šādos gadījumos saikne starp nepatiesu ziņu sniegšanu/ izplatīšanu un noziedzīgo mērķu sasniegšanu ir acīmredzama un nepārprotama. Noziedzīgos nodarījumos ar materiālu sastāvu šādu kaitīgu seku iestāšanās ir cēloņsakarībā ar personas veikto darbību, kas nepieļauj tās attaisnošanu ar Satversmes 100. pantā garantēto vārda brīvību. Noziedzīgos nodarījumos ar formālu sastāvu personu saukšana pie kriminālatbildības nav atkarīga no kaitīgo seku esamības, tomēr nav šaubu, ka nodarījumi, par kuriem ir paredzēta kriminālatbildība, apdraud svarīgas aizsargājamās intereses.

Informācijas izpaušana

Vairākos Krimināllikuma pantos ir paredzēta atbildība par uzticētās vai arī personas rīcībā esošās informācijas izpaušanu, proti – par valsts noslēpumu izpaušanu, ko izdarījusi persona, kurai informācija bija uzticēta un kura bijusi brīdināta par konfidencialu, slepena un sevišķi slepena valsts noslēpuma neizpaušanu (KL 94., 95. pants); par neizpaužamu ziņu, kas nav valsts noslēpums, izpaušanu, komercnoslēpumu saturošu ziņu neatļauta iegūšanu un izpaušanu un finanšu tirgus iekšējās informācijas nelikumīgu izpaušanu (KL 200. pants); pirmstiesas kriminālprocesā iegūto ziņu izpaušanu (KL 304. pants); adopcijas noslēpuma izpaušanu (KL 169. pants); speciāli aizsargājamās personas identitātes datu vai atrašanās vietas izpaušanu (KL 305. pants); militāru ziņu izpaušanu (KL 352. pants) u. c.

Tāpat kā iepriekš minētajos gadījumos arī attiecībā uz šādiem nodarījumiem vārda brīvība nevar būt arguments, kas varētu attaisnot informācijas publiskošanu. Pirms minēto likumpārkāpumu izdarīšanas persona vai nu pēc savas gribas, vai zināmu apstākļu dēļ iestājas/atrodas tādās tiesiskajās

attiecībās, kas ierobežo viņas brīvību dalīties ar noteikta veida informāciju. Šiem noziedzīgajiem nodarījumiem ir speciāls subjekts: papildus obligātām noziedzīga nodarījuma subjekta pazīmēm pastāv vēl viena – persona ir apņēmusies neizpaust viņai zināmu/uzticētu informāciju vai vismaz ir bijusi brīdināta par viņai noteikto aizliegumu nodot informāciju citām personām un atbildību, kas sekos šāda ierobežojuma pārkāpšanas gadījumā.

Uzkūdišana un pamudināšana

Uzkūdišana ir viens no līdzdalības veidiem, kas ir konstatējams, ja viena persona – uzkūdiņš, kurš tieši neveic darbības, kas atbilst konkrētā tīša noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēs, – mudina citu cilvēku izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai iesaistīties tā izdarīšanā. Uzkūdiņš līdzdarbošanās noziedzīgā nodarījumā var izpausties kā citam cilvēkam adresēts aicinājums izdarīt noziedzīgu nodarījumu; cita cilvēka pierunāšana, pārliecināšana, iebiedēšana u. c. darbības, kuru mērķis radīt citam cilvēkam apņēmību izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai iesaistīties tā izdarīšanā jebkādā citā veidā.

Tas, kas uzkūdiņš pats tieši nepiedalās noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā un viņa loma noziedzīgajā nodarījumā var tikt raksturota kā mērķtiecīga komunikācija ar citu personu, lai panāktu viņa iesaistīšanos noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, neizslēdz viņa atbildību par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Uzkūdiņš ir saucams pie kriminālatbildības par aktīviem centieniem panākt noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Viņa rīcību nevar attaisnot ar Satversmē garantēto vārda brīvību, jo persona veic apzinātas darbības, lai ietekmētu citas personas gribu un panāktu kāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas savukārt apdraud vai var apdraudēt svarīgas intereses – cilvēku dzīvību, veselību, neaizskaramību, drošību, īpašumu utt. Aizsargājot minētās u.c. svarīgās intereses, valsts neatzīst uzkūdiņš rīcību par pieļaujamu vārda brīvības realizāciju un to kriminalizē.

Krimināllikuma sevišķajā daļā ir arī panti, kuros citu personu pamudināšana rīkotes noteiktā veidā ir konstruēta kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums. Šādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu esamība ļauj piemērot kriminālsodu tādos gadījumos, kad ietekmējamās personas rīcība nav atzīstama par noziedzīgu, kādēļ arī nevar runāt par uzkūdišanu izdarīt noziedzīgu nodarījumu. Piemēram, Krimināllikumā ir vairāki panti, kas aizsargā bērnu tiesības un paredz atbildību par bērnu pamudināšanu veikt tādas darbības, par kuriem bērniem nav paredzēta kriminālatbildība, bet kas var radīt kaitējumu viņu attīstībai, veselībai u. c. aizsargājamām interesēm. Kriminālatbildība ir paredzēta par 16 gadu vecumu nesasnējušās personas pamudināšanu iesaistīties seksuālās darbībās (KL 162.1 pants); par nepilngadīgā pamudināšanu nodarboties ar prostitūciju (KL 164. panta otrā daļa); par nepilngadīgā pamudināšanu piedalīties

pornogrāfiskā priekšnesumā vai pornogrāfiska rakstura materiāla izgatavošanā (KL 166. panta trešā un ceturtā daļa). Ņemot vērā, ka par pirmo reizi konstatēto narkotisko un psihotropo vielu lietošanu ir paredzēta administratīvā atbildība, arī pamudināšana lietot narkotiskās un psihotropās vielas nevar tikt konstruēta kā noziedzīga nodarījuma uzskatīšana un tādēļ arī šajā gadījumā pamudināšana ir atzīta par patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu.

KL 193.2 pantā ir paredzēta atbildība par citas personas pamudināšanu iesaistīties iekšējās informācijas nelikumīgā izmantošanā finanšu tirgos. Kaut gan šajā gadījumā pastāvēja iespēja neiekleļaut panta dispozīcijā tādu rīcību kā citu personu pamudināšana un saukt personu pie atbildības par uzskatīšanu nelikumīgi izmantot iekšējo informāciju finanšu tirgos, izpildot ES Direktīvas 2014/57/ES 3. panta 1. punkta prasības, tika nolemts saglabāt direktīvā lietoto juridisko konstrukciju un kvalificēt izdarīto kā pabeigtu noziedzīgu nodarījumu, nevis līdždalību tajā.

Naida noziegumi

Plašā nozīmē *naida noziegumi* ir tādas noziedzīgas darbības, kas izdarītas aizspriedumu motīvu dēļ (*Hate Crime Laws: A Practical Guide*, 2022) pret atsevišķām etniskām, rases, nacionālām, reliģiskām, sociālām grupām un to pārstāvjiem. Šie noziegumi var izpausties naidu saturošas informācijas radīšanā, kompilēšanā, izplatīšanā, kā arī tādu darbību veikšanā, kas vērstas uz nesaticības radīšanu cilvēku vidū viņu dažādības dēļ, kā arī agresīvā rīcībā, kuras iemesls ir nepatika pret atsevišķām cilvēku grupām. Viena no naida noziegumu izpausmēm ir t.s. *naida runa*, kas Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā ir definēta kā jebkāds izpausmes veids, kas izraisa, veicina, izplata vai attaisno vardarbību, naidu vai diskrimināciju pret personu vai personu grupu vai noniecina personu/personu grupu tās reālo vai piedēvēto personisko īpašību vai statusa dēļ, piemēram, rases, ādas krāsas, valodas, reliģijas, valstspiederības, nacionālās vai etniskās izcelsmes, vecuma, invaliditātes, dzimuma, dzimumidentitātes un seksuālās orientācijas dēļ (Recommendation CM/Rec (2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech).

Krimināllikumā nav lietoti tādi jēdzieni kā *naida noziegumi* un *naida runa*, tomēr gan KL 78., gan arī 150. pantā ir paredzēta atbildība par darbībām, kas vērstas uz naida vai nesaticības izraisīšanu. KL 78. pantā tas ir nacionālais, etniskais, rasu vai reliģiskais naidis un nesaticība, savukārt KL 150. pantā – naidis un nesaticība par cilvēkiem viņu dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmi dēļ.

Publiskais aicinājums

Vispārīgos gadījumos citiem cilvēkiem adresēts aicinājums ir pieļaujama rīcība, kuras veikšana var tikt pamatota arī ar

Satversmes 100. pantā paredzēto tiesību izmantošanu. Tomēr atsevišķos gadījumos, ievērojot to darbības veidu, uz kuru aicina persona, publiskais aicinājums var tikt atzīts par noziedzīgu nodarījumu. Krimināllikuma sevišķajā daļā ir četri panti, kas paredz atbildību par publiskiem aicinājumiem izdarīt smagus un sevišķi smagus noziegumus, atbildība par kuriem ir paredzēta KL IX, IX1 un X nodaļā un proti – publiskais aicinājums uz genocīdu (KL 71.1 pants), publiskais aicinājums uz agresīvu karu vai militāra konflikta izraisīšanu (KL 77. pants), publiskais aicinājums uz terorismu (KL 79.6 pants), kā arī publiskais aicinājums vērsties pret Latvijas Republikas valstisko neatkarību, suverenitāti, teritoriālo vienotību, valsts varu vai valsts iekārtu Latvijas Republikas Satversmē neparedzētā veidā (KL 81. pants).

Kriminalizētajam *publiskajam aicinājumam* ir zināma līdzība ar tādu līdzdalības veidu kā uzskatīšana. Tomēr *uzskatīšanu* parasti interpretē šauri – kā darbību nolūkā pamudināt kādu konkrētu personu izdarīt konkrētu noziedzīgu nodarījumu, piemēram, uzskatītajam norādot uz konkrētu cietušo, noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vietu, laiku utt. Savukārt iespēja saukt pie atbildības par publisku aicinājumu nav atkarīga no tā, cik detalizēti persona raksturo noziegumu, uz kura izdarīšanu viņa aicina citus cilvēkus – ir pietiekami, ja persona mudina citus cilvēkus veikt darbības, kas uzskaitītas minētajos KL pantos. Publiskais aicinājums var tikt adresēts gan konkrētiem cilvēkiem, gan arī nenoteiktam personu lokam. Speciālo noziedzīgo nodarījumu sastāva esamība neparedz nepieciešamību identificēt tos cilvēkus, kam mudinājums ir adresēts, kā arī nav vajadzības analizēt un vērtēt cilvēku reakciju uz šādu publisku aicinājumu.

Šo speciālo noziedzīgo nodarījumu sastāvu konstruēšana ir saistīta ar lielu kaitējumu, kas var tikt radīts ar a) tiem noziedzīgiem nodarījumiem, uz kuru izdarīšanu publiski aicina persona, b) nepieciešamību reaģēt uz to cilvēku rīcību, kuri publiski aicina izdarīt minētos smagus un sevišķi smagus noziegumus, negaidot brīdi, kā kāda persona, atsaucoties uz publisku aicinājumu, tos izdarīs, c) nepieciešamību reaģēt uz publiskiem aicinājumiem arī gadījumos, kad tie nav sasnieguši personai vēlamo auditoriju vai izplatāmas informācijas saņēmēju loks nav zināms.

Noziegumu attaisnošana, slavināšana un noniecināšana

Kaut gan vārda brīvība prezumē a) aizsardzību viedokļu dažādībai, b) iespējai brīvi paust savu attieksmi pret dažādiem notikumiem un procesiem, kā arī publiskot saistībā ar tiem izdarītos secinājumus, atsevišķu darbību/notikumu pozitīva novērtēšana un attaisnošana var tikt atzīta par nepieļaujamu un sodāmu. Krimināllikumā ir divi panti, kas paredz atbildību par sevišķi smagu noziegumu attaisnošanu – saskaņā ar KL 74.1 pantu pie atbildības var saukt personu, kura publiski slavinā, noliedz, attaisno vai rupji noniecina genocīdu, noziegumu pret cilvēci, noziegumu pret mieru vai kara

noziedzumu. Savukārt KL 79.6 pantā ir paredzēta atbildība par terorisma attaisnošanu un slavināšanu.

Ar 74.1 pantu Krimināllikums tika papildināts 2009. gadā, ievērojot Eiropas Savienības Padomes pamatlēmumā 2008/913/TI "Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm" prasību atzīt par krimināli sodāmu genocīdu, noziedzumu pret cilvēci un kara noziedzumu attaisnošanu, noliegšanu un rupju trivializēšanu. Pamatlēmuma prasība ES dalībvalstīm paredzēt kriminālatbildību par šādām rīcībām tika formulēta, ņemot vērā nepieciešamību ne tikai efektīvi reaģēt uz Romas Starptautiskās Krimināltiesas statūtos (1998) uzskaitītajiem noziedzumiem, bet arī novērst šādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.

KL 74.1 un 79.6 pantu mērķis ir aizsargāt valsts un sabiedrības drošību; nepieļaut nekārtības; atjaunot vēsturisko taisnību un aizsargāt totalitāro režīmu/terorisma upuru cieņu, tiesības un intereses; nepieļaut totalitāro režīmu atdzimšanu/teroristisko metožu popularizēšanu kā līdzekli kāda mērķa sasniegšanai. Kontekstā ar Krievijas Federācijas īstenoto agresiju pret Ukrainu KL 74.1 pantam ir vēl viens leģitīms mērķis – Latvijas Republikas teritoriālās vienotības aizsardzība (Judins, 2014). Krimināllikums aizliedz un paredz atbildību par tādām publiski izdarītām darbībām, kas attiecībā uz genocīdu, noziedzumiem pret cilvēci, noziedzumiem pret mieru, kara noziedzumiem vai terorismu izpaužas kā minēto noziedzumu atzinīgs novērtējums; cildināšana; pozitīvas attieksmes paušana pret to izdarīšanu un radītām sekām; atzīšana par pareizu un/vai nepieciešamu, un/vai apstākļu diktētu, un/vai laika garam atbilstošu vai vismaz pieļaujamu; šo noziedzumu izdarīšanas pilnīga noliegšana; daļēja vai pilnīga notikušā atzīšana, noliedzot, ka tas veido starptautisko noziedzumu; tādu darbību veikšana, kas formāli nenoliedz noziedzuma izdarīšanu, bet nepārprotami pauž necieņu pret notikušā upuriem un ar to radītām kaitīgām sekām un/vai neatzīt izdarītā noziedzuma nozīmīgumu, izsmej, vulgarizē, ironizē un ļauni zobojas par faktiem un apstākļiem, kas ar to saistīti.

Dziļviltojums

2024. gadā Krimināllikums tika papildināts ar jaunu 90.1 pantu, kas paredz atbildību par vēlēšanu procesa ietekmēšanu, izmantojot dziļviltojumu (angl. *deepfake*) tehnoloģiju. Palaban Latvijas Republikas Saeima strādā ar Valsts prezidenta priekšlikumu papildināt Krimināllikumu ar 90.2 pantu, paredzot atbildību par valsts amatpersonas ievēlēšanas, iecelšanas vai apstiprināšanas amatā procesa Saeimā ietekmēšanu, izmantojot dziļviltojumu tehnoloģiju. Gan pieņemtās, gan arī ierosinātās tiesību normas mērķis ir aizsargāt valsts demokrātisko iekārtu, sekmēt godīgu parlamentu, vietējo pašvaldību vēlēšanu procesa norisi, valsts amatpersonu ievēlēšanu un novērst vēlēšanu (amatpersonas apstiprināšanas gadījumā – Saeimas

deputātu) ietekmēšanu, izplatot nepatiesu un kandidātu negatīvi raksturojošu informāciju, izmantojot dziļviltojumu, kas ir ar mākslīgā intelekta palīdzību radīts audiovizuālais produkts, kuram piemīt ļoti liels reālistiskums, bet saturs neatbilst patiesībai (Judins, 2024).

Ir saprotams, ka, kriminalizējot dziļviltojumu radīšanu un izplatīšanu minētajos gadījumos, vārda brīvība tiek ierobežota. Tomēr nepieciešamība aizsargāt demokrātiskos procesus un novērst deputātu kandidātu/valsts amatpersonu amatu kandidātu reputācijas graušānu ar maldinošas informācijas radīšanu ir svarīgāka salīdzinājumā ar personas izpausmes brīvību, kas saistīta ar viltus informācijas radīšanu un izplatīšanu. Jāpiebilst, ka speciāla krimināltiesiskā aizsardzība ir paredzēta uz noteiktu laiku – pirmsvēlēšanu aģitācijas perioda un vēlēšanu dienu saskaņā ar KL 90.1 pantu, kā arī valsts amatpersonu iecelšanas/apstiprināšanas procesa laiku saskaņā ar KL 90.2 pantu. Ja nepatiesas informācijas izplatīšana notiek citā laikā, personas goda un cieņas aizsardzība var tikt nodrošināta, piemērojot tiesību normas par neslavas celšanu, kas paredz citu – augstāku – pierādīšanas standartu likumpārkāpuma konstatēšanai.

Vārda brīvības ierobežošana: priekšnosacījumi un mērķi

Gan Latvijā, gan arī citās valstīs vārda brīvības ierobežojumu noteikšanu pamato ar nepieciešamību nodrošināt aizsardzību citām nozīmīgām aizsargājamām interesēm – cilvēka dzīvību, veselību, godu un cieņu, sabiedrisko mieru, valsts drošību, demokrātisko iekārtu u. c. Gan nacionālajos likumos, gan starptautisko tiesību avotos, gan judikatūrā ir atzīts, ka personas rīcība, kas izpaužas domu publiskošanā, informācijas izplatīšanā, attieksmes paušanā, atsevišķos gadījumos var radīt kaitējumu citiem cilvēkiem, cilvēku grupām un sabiedrībai kopumā, kādēļ ir gadījumi, kad vārda brīvības ierobežošana var tikt atzīta par pieļaujamu un attaisnojamu. Nosakot ierobežojumus vārda brīvībai un kriminālizējot to pārkāpšanu, personu saukšanu pie atbildības un kriminālsoda piemērošanu parasti nesaista ar kaitīgu seku iestāšanos, proti, likumpārkāpumi tiek konstruēti kā noziedzīgi nodarījumi ar formālu sastāvu. Kaut gan kaitīguma princips (angl. *harm principle*) (Feinberg, 1987; Ashworth, 2003) tā klasiskajā izpratnē prezumē iespēju paredzēt kriminālatbildību par tādām darbībām, kuru rezultātā ir iestājušās kaitīgas sekas, attiecībā uz naida noziedzumiem, neslavas celšanu, publiskiem aicinājumiem izdarīt terorismu vai genocīdu u.c. gadījumiem, kur saskatāma personas izpausmes brīvības ierobežošana, likumdevēja lēmumi par nodarījumu kriminalizāciju balstās krimināltiesību teorijā atzītajā aizvainojuma principā (angl. *offensiveness principle*), kas pieļauj tādu nodarījumu kriminalizāciju, kas pārkāpj sabiedriskās normas, kaut arī nerada materiālu, fizisku u.c. kaitējumu.

Kaitējuma radīšana svarīgām aizsargātajām interesēm vai šāda kaitējuma radīšanas iespējamība ir obligāts priekšnosacījums vārda brīvības ierobežošanas noteikšanai

un atbildības paredzēšanai par aizlieguma pārkāpšanu. Nodarījuma kriminalizācijas gadījumā minētās svarīgās aizsargātās intereses kļūst par noziedzīga nodarījuma objektu, kura aizsardzībai un apdraudējumu novēršanai paredz kriminālatbildību.

Nevar noliegt, ka nodarījuma kriminalizācijas argumentēšana ar nepieciešamību aizsargāt svarīgas sabiedriskās intereses ir pietiekami vispārīga un pati par sevi nepiedāvā instrumentus un metodoloģiju, kas ļautu konstatēt, a) vai un cik lielā mērā noteikta veida personas rīcība apdraud svarīgas sabiedriskās intereses, b) kāds kaitējums tiktu radīts, ja konkrēts vārda brīvības ierobežojums nebūtu noteikts. Tomēr normatīvajos aktos nevar aprakstīt visus iespējamus vārda brīvības ierobežojumus, un centieni risināt problēmu kazuistiski var radīt citus sarežģījumus – nespēju piemērot likumu gadījumos, kad pastāv apdraudējums un tā pazīmes likumā precīzi nav norādītas. Tāpat, rūpējoties par noziedzīgu nodarījumu prevenciju, nebūtu loģiski šādos gadījumos veidot noziedzīgus nodarījumus ar materiālu sastāvu, sasaistot personas saukšanu pie kriminālatbildības ar kaitīgu seku iestāšanos.

Atšķirībā no zādzības, miesas bojājumu nodarīšanas un vairākiem citiem pārkāpumiem, kuru izdarīšana ir acīmredzama, naida nozieguma konstatēšanai nepietiek vien ar ziņām par personas darbību: informācijas nodošanu citai personai vai kādu citu informācijas publiskošanu (nodarījuma objektīvās puses pamatelementi) un tāda fakta konstatēšanu, kad persona kontrolēja savu rīcību un vēlējusies rīkoties noteiktā veidā (nodarījuma subjektīvā puse). Konstruējot noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kas paredz atbildību par naida runu, likumdevējs norāda vai prezumē, ka personas rīcība a) apdraud kādu aizsargājamo interesi, piemēram, cilvēku vienlīdzību, tiesības uz dzīvību, godu un cieņu utt., vai arī b) norāda parādību/konstruktu, kas šādu apdraudējumu rada, piemēram – agresīvais karš, genocīds, cilvēku diskriminācija. Veidojot noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kuru būtība ir saistīta ar noteikto vārda brīvības ierobežojumu pārkāpšanu, likumdevējs var arī norādīt uz konkrētām rīcībām, kas ietver sevī attieksmi pret aizsargājamo interesi vai arī parādību, kas šādas intereses apdraud, piemēram, to attaisnošana, slavināšana, publisks aicinājums uz tā izdarīšanu vai iesaistīšanos tajā. Atbildes uz jautājumiem, vai personas izdarītais ir jāatzīst par kādas darbības vai notikumu slavināšanu, attaisnošanu, vai tas ir vērsts uz nesaticības radīšanu starp cilvēku, vai persona aicina vai kūda citus cilvēkus pārkāpt likumu, var tikt iegūtas, izvērtējot visus lietas materiālus. Turklāt ir svarīgi ievērot, ka kriminālprocesu ietvaros dzirdamie aizdomās turēto/apsūdzēto skaidrojumi, ka viņi nav gribējuši nevienam radīt kaitējumu, ka izdarītajam nebija ļauna nolūka, ka personas paustais ir mēģinājums iesaistīt citus cilvēkus diskusijā par kādu svarīgu jautājumu utt., neizslēdz personas kriminālatbildību par izdarīto.

Protams, lai atzītu personu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, jākonstatē ne vien objektīvās, bet arī subjektīvās noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Daļa no naida noziegumiem tiek veikti ideoloģisku iemeslu dēļ, vainīgajam gribot radīt kaitējumu atsevišķu cilvēku grupām vai sabiedriskām interesēm. Tomēr starp naida noziegumiem ir arī tādi, kurus izdarot, persona apzinās savas darbības raksturu, vēlas to izdarīt, bet neizvirza mērķi kurināt naidu, saasināt starpnacionālās vai starpkonfesionālās attiecības, atbalstīt genocīda vai militārās agresijas atkārtēšanos u. c. Piemēram, persona var būt nosodoša pret genocīdu kā tādu, bet noliegt tā esamību konkrētajos gadījumos; persona var uzskatīt sevi par iecietīgu pret kādas ticības pārstāvjiem un vienlaikus piedalīties reliģisko kulta priekšmetu apganīšanā/zaimošanā, šādi radot vai vairojot nesaticību sabiedrībā.

Ja Latvijas u. c. Eiropas valstīs, pamatojot vārda brīvības ierobežošanas pieļaujamību, visbiežāk norāda uz nepieciešamību novērst kaitējumu, kādu var radīt naida runa un citas vārda brīvības ļaunprātīgas izmantošanas veidi, Amerikas Savienoto Valstu (ASV) tiesību zinātne saista to arī ar pirmo Konstitūcijas labojumu, kas deklarē vārda brīvību, operējot ar t.s. "zemas vērtības" runas koncepciju (angl. *low-value category of speech*), kas paredz, ka vārda brīvības aizsardzība nav attiecināma uz tādām runām, kurām nav vērtības vai vērtība ir niecīga, salīdzinājuma ar ideju, kuras dēļ vārda brīvība tika nostiprināta ASV Konstitūcijā (Shaman, 1995; Sunstein, 1989). ASV Augstākā tiesa vairākos nolēmumos ir paudusi nostāju, ka dažiem runas veidiem ir mazāka vērtība nekā citiem un tāpēc tiem nav tiesību uz tādu pašu pirmā Konstitūcijas grozījuma aizsardzību, kāda tiek piešķirta vērtīgākiem runas veidiem. Par zemas vērtības runām ASV atzīst, piemēram, bērnu pornogrāfijas saturošo informācijas izplatīšanu, apmelošanu, agresiju provocējošu runu u. c.

Satversmē un starptautiskajos tiesību avotos paredzētā iespēja ierobežot vārda brīvību nav līdzeklis, lai cenzētu viedokļus vai novērstu to dažādību. Vārda brīvības ierobežojumu noteikšanai ir objektīvs iemesls – sabiedrība kā vairāku cilvēku kopums nevar nodrošināt absolūtu uzvedības brīvību vienam subjektam, neierobežojot citu subjektu brīvības un intereses. Vārda brīvības ierobežošanas mērķis ir veidot sabalansētu pamattiesību sistēmu, kas nepieļauj, ka, kādai vienai personai realizējot savas pamattiesības, tiek apdraudētas citu personu/sabiedrības ne mazāk svarīgas aizsargājamās intereses. Veidojot sabalansētu pamattiesību sistēmu, Satversme un starptautisko cilvēktiesību avoti ne tikai deklarē personu tiesības, bet arī nosaka ierobežojumus to realizācijai. Atzīstot visu cilvēku vienlīdzību, nedrīkst pieļaut situāciju, ka vienas personas pamattiesību īstenošana apdraud citu personu pamattiesības. Gan Latvijas, gan arī starptautisko cilvēktiesību avoti ne tikai garantē ikvienai personai izpausmes brīvību, bet arī aizsargā ikvienas

personas dzīvību, neaizskaramību, godu, cieņu, privāto dzīvi, reliģiskās pārliecības brīvību u.c. svarīgas intereses.

Kritika, attieksmes paušana, viedokļa publiskošana nevar tikt atzīta par nepieļaujamu tikai tāpēc, ka kādam tas nepatīk. Ir skaidrs un cilvēktiesību judikatūrā ir vairākkārt atkārtots, ka vārda brīvība attiecināma ne tikai uz sabiedrībai vai tās lielākai daļai tīkamiem uzskatiem un viedokļiem, bet arī tādiem, kas var radīt cilvēkos negatīvas emocijas, kas aizskar, šokē un satrauc (Case of Handyside v. The United Kingdom, 1974). Nepatika pret kādas personas vārdiem, aizvainojums u.c. negatīvas emocijas saistībā ar to *per se* nav pietiekamas, lai konstatētu vārda brīvības robežu pārkāpšanu. Izšķirošas nozīmes nav arī tam, cik daudz ir tādu cilvēku, kuri pauž nosodījumu saistībā ar personas pausto. Tomēr, no otras puses, personas rīcība nekļūst par pieļaujamu un attaisnojamu tikai tādēļ, ka viņa uzskata, ka konstitucionālās tiesības uz vārda brīvību ļauj viņai ignorēt citu cilvēku un sabiedrības intereses un tiesības.

Var piekrist esošā vārda brīvības koncepcijas kritiķiem, kuri norāda, ka, nosakot vārda brīvības ierobežojumus, valsts demonstrē savu paternālistisko būtību un neuzticēšanos cilvēku spējai adekvāti uztvert informāciju, kritiski to izvērtēt un nepakļauties ietekmei gadījumos, kad citas personas izmanto vārda brīvību ļaunprātīgi, radot (vai nolūkā radīt) kaitējumu nozīmīgām cilvēku un sabiedrības interesēm. Piemēram, Ronalds Dvorkins (*Ronald Myles Dworkin*), norāda, ka taisnīgas politiskās sabiedrības būtiska un konstitutīva iezīme ir tas, ka valdība izturas pret visiem pieaugušajiem cilvēkiem, izņemot tos, kuri ir nekompetenti, kā pret morāli atbildīgiem sabiedrības pārstāvjiem; savukārt morāli atbildīgi cilvēki uzstāj, ka viņiem pašiem ir jāizlemj, kas ir labs vai slikts dzīvē vai politikā, kas ir patiens un kas – maldinošs justīcijas vai ticības jautājumos; valdība aizvairo savus pilsoņus un noliedz viņu morālo atbildību, kad tā nosaka, ka viņiem nedrīkst ļaut klausīties viedokļus, kas var viņu ietekmēt un padarīt viņa uzskatus par bīstamiem vai agresīviem (Dworkin, 1966). Līdzīgas domās ir arī Tomass Neigels (*Thomas Nagel*), kas izpausmes brīvības ierobežošanu raksturo kā vislielāko apvainojumu ne tikai citādi domājošajiem, bet arī visiem pārējiem cilvēkiem, kuriem ir liegta iespēja pašiem iepazīties ar informāciju un izdarīt patstāvīgus secinājumus par to (Nagel, 2002). Šādi atzinumi droši vien attiecināmi uz tādiem vārda brīvības ierobežojumiem, kas saistīti ar naida runu, un noteikti ne uz draudiem noslepkavot, cilvēku maldināšanu nolūkā izkrāpt viņu naudu vai bērnu iesaistīšanu pornogrāfisko materiālu izgatavošanā. Tomēr arī attiecībā uz naida runu un kriminālatbildības paredzēšanu par aicinājumiem uz terorismu un genocīda attaisnošanu minētie atzinumi nevar tikt atzīti par spēcīgiem argumentiem. Kritizējot naida runas aizliegšanu, plašas vārda brīvības aizstāvji uzskata, ka šādi aizliegumi demonstrē necieņu pret cilvēku autonomiju, proti, tie balstās pieņēmumā, ka naida

runa gūs atbalstu citu cilvēku vidū un ka naida runa ne tikai mudinās viņu iesaistīties kaitīgās darbībās, bet arī panāks šādu iesaisti. Skaidrs, ka valstij var pārņemt paternālistu, neuzticēšanos cilvēku spējai kritiski uztvert un saprātīgi reaģēt uz naida runu, tomēr aicinājumi neierobežot iespēju paust naida runu balstās aplamā pieņēmumā, ka sabiedrību veido vien cilvēki, kuru intelektuālais līmenis, prāta spējas un kritiska domāšana ļauj adekvāti uztvert jebkādu informāciju, atmākot melus, nepakļauties provocācijām un manipulācijām. Tomēr gan vairāki 20. un 21. gadsimtā izdarītie noziegumi pret cilvēci, genocīds, etniskie un reliģiskie konflikti, gan ikdienā sastopamais naidis un agresija pret cilvēkiem, kuras iemesls ir vien citu cilvēku izcelsme, ticība, piederība pie kādas sociālās grupas, ir nepārprotams pierādījums tam, ka mūsdienu sabiedrība atšķiras no tās vīzijas, ko redz atsevišķi akadēmisko pētījumu autori. Gan naida runai, gan aicinājumiem uz vardarbību, gan ideoloģiskiem konstruktiem, kas uzskata kādu etnisku, sociālu, reliģisku grupu par tādu, kuru vajadzētu represēt un pat iznīcināt, stāv pretī ne tikai kritiski domājoši cilvēki, kuri saprot pausta absurdu un nepakļaujas tā ietekmei, bet arī tādi cilvēki, kuri uzticas šādas informācijas paudējiem, tic šādai informācijai, pauž tai atbalstu un pat aktīvi iesaistās un piedalās darbībās, kas rada būtisku kaitējumu gan atsevišķiem cilvēkiem, gan sabiedrībai kopumā.

Saistībā ar viedokli, ka vārda brīvības ierobežojumi nerespektē cilvēku autonomiju, var piekrist Roberta Amdura (*Robert Amdur*) domai, ka autonomie sabiedrības locekļi var būt ieinteresēti iepazīties ar dažādiem viedokļiem, lai patstāvīgi izlemtu, kādām idejām piekrist un ticēt, tomēr tās nav vienīgās autonomo cilvēku intereses – viņi arī ir ieinteresēti, lai viņus nenoslepkavo tie, kurus pamudina dedzīgie runātāji [kas sludina naidu un nesaticību]; ieilgstot pret iespēju ierobežot vārda brīvību, cilvēks parasti redz sevi kā ideju paudēju vai klausītāju, kurš ir spējīgs kritiski vērtēt informāciju un izdarīt secinājumus par tās saturu; tomēr ir svarīgi, lai viņš sevi redzētu arī kā potenciālu upuri tām kaitīgām darbībām, kuras iniciē neierobežota vārda brīvība (Amdur, 1980).

Ir saprotams, ka ikvienu cilvēku kopienā veido dažādi cilvēki, kuru reakcija uz naida runu ir atšķirīga – ir cilvēki, kuri to nosoda; citi to ignorē; daļa tai piekrīt, bet neiesaistās darbībās, uz kurām aicina vai provocē naida runu paudēji. Tomēr ir arī cilvēki, kuru domāšanu un rīcību naida runa ietekmē un kuri šādas ietekmes dēļ aktīvi iesaistās darbībās, kas rada kaitējumu citiem cilvēkiem un sabiedrībai kopumā. Lemjot par vārda brīvības ierobežošanu, valsts pienākums ir ņemt vērā pēdējās no minētajām cilvēku grupām esamību – tiesiskos regulējumus un vārda brīvības ierobežojumus nedrīkst konstruēt, domājot vien par cilvēkiem, kuri nosodīs naida runu vai būs inerti pret to.

Var sapņot par sabiedrību, kurā katrs indivīds ir spējīgs ar prātu skatīties uz citu personu pausto, nosodīt ļaunumu vai

vismaz saglabāt inertumu pret to. Tomēr tiesiskais regulējums tiek radīts esošai, nevis ideālai un faktiski nepastāvošai sabiedrībai. Lai aizsargātu svarīgas sabiedriskās intereses un novērstu sabiedrības radikalizēšanos, cilvēku diskrimināciju un kaitējuma radīšanu cilvēkiem popularizējamo aizspriedumu dēļ, valsts pienākums ir rīkoties proaktīvi, aizliedzot naida un uz agresiju vērsto domu un ideju paušanu un tālāku izplatīšanu.

Jāatzīst, ka jautājums par to, vai vārda brīvība var tikt ierobežota, ir vienkāršāks no visiem, kas saistīti ar naida runas aizliegšanu. Koncepts, kas pieļauj vārda brīvības ierobežošanu, ir acīmredzams un neprasa īpašu pamatojumu, tomēr tā atzīšana izvirza priekšplānā citus – daudz sarežģītākus – jautājumus, proti, kad, kādos gadījumos un cik lielā mērā vārda brīvība var tikt ierobežota.

Ņemot vērā, a) ka personas izpausmes veidi, formas un saturs var būt ļoti atšķirīgi, b) ka personas rīkojas dažādos apstākļos un situācijās, kas ietekmē gan izdarītā uztveri, gan iespējamību, ka ar to tiek radīts kaitējums aizsargātajām interesēm, c) ka dažādās cilvēku kopienās, ņemot vērā to atšķirīgu kultūrvēsturisko attīstību, var būt krasi atšķirīga reakcija pret līdzīga rakstura personas izpausmēm, nav iespēju veidot vārda brīvības ierobežojumu universālu katalogu, bet var runāt par principiem un kritērijiem, kam jāpievērš uzmanība, lemjot par šādu ierobežojumu noteikšanu.

Vārda brīvības, tāpat kā arī citu pamattiesību ierobežošana, nedrīkst būt patvaļīgi noteikta un interpretēta – tā ir pieļaujama, a) ja ir noteikta ar augstākā juridiskā spēka avotiem – likumiem, b) ja ierobežojumiem ir leģitīms mērķis un c) ja tos nevar sasniegt ar juridiski saudzīgākiem/mazāk ierobežojošiem līdzekļiem.

Nosakot vārda brīvības ierobežojumus, priekšroka dodama saudzīgiem un mazāk ierobežojošiem tiesiskajiem līdzekļiem – vārda brīvība nav jāierobežo vairāk kā nepieciešams tā noteikšanas mērķa sasniegšanai, savukārt par to pārkāpšanu jāparedz tāds juridiskās atbildības veids un sods, kas var efektīvi atturēt no šādu pārkāpumu izdarīšanas, bet kas ir samērīgs ar to kaitējumu, kuru var radīt pārkāpums. Jāatzīst, ka šādu principu ievērošana ne vienmēr ir vienkārša – piemēram, jau ilgu laiku Latvijā tiek diskutēts par nepieciešamību papildus esošai kriminālatbildībai par naida noziegumiem paredzēt arī iespēju piemērot administratīvo sodu par mazāk kaitīgiem nodarījumiem. Analizējot konkrētus izdarītus likumpārkāpumus, nav grūti atrast tādas, par kuriem administratīvā atbildība būtu pietiekama un samērīga reakcija uz izdarīto. Tomēr normatīvajos aktos ir jānorāda konkrēti kritēriji un pazīmes, kas ļauj norobežot noziedzīgus nodarījumus no administratīvi sodāmiem pārkāpumiem. Līdz šim šādu universālo formulu nav izdevies radīt.

Lemjot par vārda brīvības ierobežošanu, nedrīkst aizliegt kādas idejas/viedokļa/attieksmes paušanu tikai tāpēc, ka kāds to uzskata par aizvainojošu vai nepatīkamu – ar subjektīvu

novērtējumu vien nepietiek, lai noteiktu šādu ierobežojumu. Arī vairāku personu aicinājums sodīt kādu cilvēku par viņa paustajiem vārdiem pats par sevi nenoizīmē likumpārkāpuma esamību. Lai noteiktu ierobežojumus vārda brīvībai un piemērotu sodu par to pārkāpšanu, ir jākonstatē arī objektīvā pazīme – svarīgo aizsargājamo interešu apdraudējums. Attiecībā uz naida noziegumiem šāds apdraudējums ne vienmēr ir acīmredzams un bieži vien balstīts pieņēmumā, ka noteikta veida informācijas izplatīšana rada būtisku kaitējumu sabiedriskām interesēm un cilvēku satiecībai. Tāpat tiek prezumēts, ka izradot iecietību noteikta veida informācijas izplatīšanai, tiks radīta labvēlīga vide citu – kaitīgāku – likumpārkāpumu izdarīšanai nākotnē. Piemēram, personas publiskotais viedoklis, kas attaisno vai slavina nacistisko vai komunistisko režīmu pastrādātos noziegumus, parasti nerada tādu kaitējumu, kuru var uzreiz konstatēt un izmērīt. Tomēr valsts nepieļauj viedokļu plurālismu par to, vai cilvēku iznīcināšana sakarā ar viņu piederību kādai etniskai/sociālai grupai, ir/nav atzīstama par pieļaujamu – šādu ideju reklamēšana, attaisnošana vai slavināšana atzīta par bīstamu un nepieļaujamu *per se*. Tas ir saistīts gan ar cieņu pret tām personām, kuras ir cietušas šādu noziegumu dēļ, kuru pamatā ir minētās ideoloģijas, gan arī ar faktu, ka arī mūsdienu sabiedrībā ir tādi cilvēki, kuri šādas idejas var atbalstīt, turklāt ne tikai idejiski, bet arī ar citu cilvēku apdraudošu darbību izdarīšanu.

Nosakot vārda brīvības ierobežojumus, nav pieļaujama diskriminējoša selektīva pieeja, piemēram, aizliedzot viena totalitārā režīma slavināšanu, nedrīkst uzskatīt par legālu kāda cita totalitārā režīma slavināšanu. Stenfordas filozofijas enciklopēdija šo nosacījumu komentē ar šādu piemēru – nedrīkst aizliegt kreisā spārna aktīvistiem izteikt agresiju provocējošu runu, vienlaikus atļaujot to darīt labējiem aktīvistiem.

CONCLUSION

Secinājumi

Vārda brīvība ir fundamentāla, bet ne absolūta cilvēka tiesības. Paredzot ierobežojumus vārda brīvībai, kā arī kriminalizējot to pārkāpšanu, valsts nedrīkst rīkoties patvaļīgi. Vārda brīvības ierobežojumu noteikšana ir pieļaujama, ja tā ir nepieciešama svarīgu interešu aizsardzībai, citu personu un sabiedrības apdraudējumu novēršanai. Svarīgi ievērot, ka vārda brīvības ierobežojumu noteikšanai nepietiek vien deklarēt mērķi aizsargāt svarīgas indivīdu un sabiedrības intereses, bet ir arī jākonstatē, ka bez šādu ierobežojumu noteikšanas minētajām interesēm tiks radīts kaitējums. Vairāki Krimināllikuma noziedzīgu nodarījumu sastāvi un tiesību institūti ierobežo personu izpausmju brīvību, paredzot atbildību par to pārkāpšanu. To konstruēšana un

nostiprināšana normatīvajā aktā ir saprātīgs un samērīgs risinājums, lai aizsargātu svarīgas citu personu, sabiedrības un valsts drošības intereses. Krimināllikumā paredzētais atbilst starptautisko cilvēktiesību standartiem un prasībām, kas nostiprinātas Latvijas Republikas Satversmes 116. pantā un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10. pantā.

Rakstā ir kritizēti *autonoma subjektu* teorijas atzinumi, kā arī sniegts pārskats par Krimināllikumā definētajiem noziedzīgu nodarījumu sastāviem, kas saistīti ar vārda brīvības ierobežošanu. Akadēmiskajā vidē nav strīdu par to, ka kriminālbildība var tikt paredzēta par draudiem noslepkavot, krāpšanu, publiskiem aicinājumiem graut valsts varu, savukārt attiecībā uz naida noziegumiem/naida runu vienprātības nav – pat pieļaujot vārda brīvības ierobežošanu šādos gadījumos, diskutējams ir jautājums par to, cik lielā mērā un kādos gadījumos šādi ierobežojumi var tikt noteikti. Ņemot vērā rakstā izklāstītos iemeslus, nav iespējams izveidot vārda brīvības ierobežojumu universālu katalogu, bet var runāt vien par principiem un kritērijiem, kuriem jāpievērš uzmanība, lemjot par šādu ierobežojumu noteikšanu.

References

- Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā (2020). <https://likumi.lv/ta/id/314808-administrativo-sodu-likums-par-parkapumiem-parvaldes-sabiedriskas-kartibas-un-valsts-valodas-lietosanas-joma>
- Amdur, R. (1980). Scanlon on Freedom of Expression. *Philosophy & Public Affairs*, vol. 9, no. 3, p. 287–300
- Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcija. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/44261>
- Apvienoto Nāciju organizācijas Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (1966) 19. pants. <https://likumi.lv/ta/id/starptautiskie-ligumi/id/705>
- Apvienoto Nāciju organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948). https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf
- Ashworth, A. (2003). Harm and minimalism. *Criminal law*. Oxford University Press, p. 32–37.
- Case of Handyside v. The United Kingdom (1976). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>
- Civillikums (1937). <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>
- Dworkin, R. (1996). *Freedom's Law. The Moral reading of the American Constitution*. Oxford University Press.
- Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (1950). <https://likumi.lv/ta/id/starptautiskie-ligumi/id/649>
- Eiropas Padomes pamatlēmums 2008/913/TI Par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm (2008) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0913&from=LV>
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/57/ES (2014) par kriminālsodiem par tirgus ļaunprātīgu izmantošanu (tirgus ļaunprātīgas izmantošanas direktīva). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014L0057>
- Eiropas Savienības Pamattiesību harta (2016) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES>
- Feinberg, J. (1987). *Harm to Others. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford University Press.
- Freedom of speech. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/freedom-speech/#JustSpeeRest>
- Grozījumi Krimināllikumā (2009). <https://likumi.lv/ta/id/193112-grozijumi-kriminallikuma>
- Grozījumi Krimināllikumā, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2024. gada 9. maijā. <https://likumi.lv/ta/id/352098-grozijumi-kriminallikuma>
- Hate Crime Laws: A Practical Guide, 2nd edition, (2022) OSCE, p. 15. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/523940.pdf>
- <https://scholar.smu.edu/smulr/vol48/iss2/2>
- Judins, A. (2024). Par ierosinājumu kriminalizēt dziļviltojumu tehnoloģiju izmantošanu vēlēšanu procesa ietekmēšanai. *Jurista Vārds*, 26.03.2024., Nr. 13/14 (1331/1332), 23. –26.lpp.
- Judins, A. (2014). Starptautisko noziegumu noliegšana, attaisnošana, slavināšana un rupja noniecināšana, *Jurista Vārds*, 17.06.2014., Nr. 24 (826). <https://juristavards.lv/doc/264674-starptautisko-noziegumu-noliegsana-attaisnosana-slavinasa-un-rupja-noniecinasa/>
- Lakier, G. (2015). The Invention of Low-Value Speech. *128 Harvard Law Review* 1. https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/view-content.cgi?referer=&httpsredir=1&article=11976&context=journal_articles
- Latvijas Republikas Satversme (1922). <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>
- Nagel, T. (2002). *Concealment and exposure: and other essays*. Oxford University Press.
- Par priekšlikumu likumprojektam "Grozījumi Krimināllikumā" (Nr. 579/Lp14). <https://www.president.lv/lv/media/97197/download?attachment>
- Recommendation CM/Rec (2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech (2022). https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a67955
- Romas starptautiskās krimināltiesas statūti (1998). <https://likumi.lv/ta/id/starptautiskie-ligumi/id/1423>
- Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2003-02-0106. https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2003-02-0106_Spriedums.pdf#search=2003-02-0106
- Shaman, J. M. (1995). The Theory of Low-Value Speech, *48 SMU L. Rev.* 297
- Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām (1966).

<https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/705>

Sunstein, C. R. (1989). Low Value Speech Revisited, *83 Northwestern University Law Review* 555

https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=12356&context=journal_articles